

SZIKLAI ISTVÁN

AZ IDŐSÖDÉS IDEJÉTMÚLT NÉZŐPONTJA, A HALÁL EGYENLŐTLENSÉGEI ÉS MINDEZEK KÖVETKEZMÉNYEI

Krémer Balázs: *Mi is a kétségbeejtő abban, hogy tovább élünk? avagy Az idősödési válság és a halál egyenlőtlenségei.*
Budapest: Napvilág Kiadó, 2015, 224 o.

Az idősödés kétségkívül napjaink és a jövő egyik olyan társadalmi jelensége, amely sokakat megmozgat, és sok mindent megváltoztat. A téma társadalmpolitikai

aspektusa évtizedek óta napirenden van a demográfiával, jövedelem-egyenlőtlenséggel, illetve az egészségüggyel, nyugdíjkérdéssel és szociális szolgáltatásokkal foglalkozók körében. Az idősödés jelenségének összetettségét jól mutatja, hogy pl. az Európai Unió 2009 óta rendszeresen (legutóbb 2015 márciusában), háromévente külön tanulmányban foglalkozik a tagállamok gazdaságára és államháztartására gyakorolt hosszú távú hatásával (lásd European Commission 2015).

Krémer Balázs könyvében arra vállalkozik, hogy társadalomtudományi nézőpontból vizsgálja azt, hogy az idősödés fogalma hogyan jelenik meg, milyen mélyebb jelentéstartalmai, konnotációi vannak. Szociálpolitikusként a közpolitikák kulcsfontosságú területeit járja így

körül (a nyugdíjrendszertől a tartós ápolás-gondozásig), azt boncolgatva, hogy mennyire idejétmúlt (ha egyáltalán valós volt) az az időkép, amelyre támaszkodva működnek ezen területek intézményei, fogalmazódnak meg céljaik.

Krémer vállalkozása tiszteletre méltó: kutató egyetemi oktatóként egyedül nekifog, s megpróbál egy jelenség (az idősödés) és annak mögöttes tartalmai végére járni. Ehhez széles körű hazai és nemzetközi irodalmat, releváns adatbázisokat mozgat (elsősorban az OECD, az Eurostat és a KSH felvételeire, elemzéseire támaszkodva).

A könyv címe a szerzőtől már megszokott kissé provokatív kérdésfeltevés, amely rávilágít egyben arra is, amiről a könyv szól. Azt a sajátos helyzetet, ellentmondást kívánta körbejárni, boncolgatni, amely egyfelől azzal a ténnyel láttatható, hogy a fejlett országokban (így Európában is) a társadalmak növekvő arányát alkotják a 65 év feletti emberek: egyre több ember egyre tovább él. Másfelől a különféle közpolitikai területen, különösen a nyugdíj, egészségügy, valamint a szociális szolgáltatások esetében azonban ez fenyegetésként, vagy Európai Unió szóhasználatával élve: jelentős kihívásként jelenik meg elsősorban. Erre a közpolitika oldaláról való fenyegetettségként, (pénzügyi) fenntarthatósági veszélyérzetként aposztrofált helyzetre kérdez rá Krémer: miért kétségbeejtő ez? Mi a baj azzal az önmagában pozitív jelenséggel, hogy „nem kell” (túl) korán meghalni? Hát nem ez volt az egyik legalapvetőbb célja a szociálpolitikai, jóléti intézkedéseknek a kialakulásuk óta napjainkig?

A könyv bevezetője a szokásosnál hosszabb, személyesebb, nem a tudományos művek esetében bevett formulákat követi. A szerző részben játékosággal, részben indulattal adja közre mindazon benyomásait, elszenvedett történeteit, amelyek impulzust adtak számára. A bevezető mintegy irányítúként szolgál a könyv értelmezéséhez: a szerző a vallomása szerint nem szakértőként írja könyvét. Örök gondolkodóként hajtja a „valami nem stimmel” érzése: az idők helyzete, társadalmi állapota kapcsán szociológus szociálpolitikusként a struktúrák, egyenlőtlenségek kérdését vizsgálja.

A könyv tagolását a globális problématerképezés, demográfiai folyamatok bemutatása, fogalomkritika indítja. Ezt követően a magyarországi helyzetet elemzi a szerző – elsősorban a nyugdíj-, valamint az ápolás-gondozási rendszerre fókuszálva. Zárásként valamiféle összegzésre tesz kísérletet.

A globális helyzetet jelentős részben már (köz)ismert trendek bemutatásán, rengeteg adaton keresztül ismerteti Krémer, főként OECD és EU-s forrásokra alapozva. Az idősödés jelenségének, fogalmának globálisan használt tartalma kapcsán az öregedés rémképére világít rá. A legtöbb leírás, megközelítés ugyanis e jelenséget negatívként, s egyfajta statikus képként használja. Megállapítása szerint: *„Az öregedés kérdése nem is annyira maga az öregedés, mint inkább a közgondolkodásban gyakran öröknek hitt demográfiai egyensúlyok felborulásaként vált kitüntetett társadalmi problémává”* (30. o.).

A demográfiai adatok nemzetközi összehasonlítása kapcsán elemzi az életkilátások főbb alakítóit: a gazdasági fejlettséget, képzettséget – eltérő trendeket állapítva meg a társadalmi nemek közt, illetve különbséget téve a várható élettartam és az egészségben eltöltött várható élettartamok közt. Mindezek egyfajta konklúziójaként egy problémára világít rá: az egészségben eltöltött várható élettartam

és a halál bekövetkezte közti időszak eltérő, nem a várt összefüggéseket mutató kapcsolatára.

Ezt követően az idősök életkörülményeinek egyenlőtlenségeit veszi górcső alá, a halál igazságtalanságairól értekezve. Elméleti alapként Göran Therborn (2013) munkájára épít, aki az életkilátások és a halálozás közti összefüggés kapcsán aláhúzza a társadalmi struktúrában elfoglalt státusz és az életkilátások (vagy másképpen: a halál) közti alapvető összefüggést. Miközben lényegében véve igaz(olja), hogy a fejlettebb, gazdagabb országokban tovább élnek az emberek, aláhúzza annak szükségességét, hogy a makro- és az egyéni szintű összefüggések feltárásán túl szükséges lenne a társadalmi struktúrában elfoglalt státusz és az életkilátások alaposabb elemzése is. Ez utóbbira kísérletet is tesz, bár maga is elismeri, hogy az idősök vonatkozásában épp az az egyik probléma a struktúrakutatásokban, hogy az idősöket mintegy homogén, „inaktív” csoportnak veszik, s a jellemzően a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyzetre építő rétegződésmodellek így *a priori* nem alkalmasak ezen társadalmi csoport részletesebb elemzésére. A rendelkezésre álló adatok alapján megállapítja, hogy a (társadalmi) nem, az iskolai végzettség, e területi-települési hierarchiában elfoglalt hely meghatározó: az aktív korú, aluliskolázott férfiak életkilátásai a legrosszabbak. Összefoglalóan tehát az élet egyenlőtlenségei meghatározzák a halál egyenlőtlenségeit is.

A könyv következő nagyobb egységében az idősödés közpolitikai válságait vizsgálja a szerző. Némiképp leegyszerűsítve ennek kapcsán csak a nyugdíjpolitika (nyugdíjbiztosítás) és a tartós ápolás-gondozás (globális) trendjeit mutatja be. E részt átszövi a pénzügyi szempontokkal, a finanszírozási válsággal (fenntarthatósági problémákkal) kapcsolatos nézet. Egy alapvetően statikus leírásokra építő, alapos ismertetést olvashatunk e rendszerekről. Felvethető azonban a kérdés: vajon tényleg (csak) ezek határozzák meg a globális diskurzust? E ponton azt gondolom, hasznos lett volna Gösta Esping-Andersen 2000-es évek elején szerkesztett könyvének (Esping-Andersen 2002) feldolgozása, illetve különösen John Myles tanulmányának beemelése (Myles 2007). Szintén gazdagította volna az elemzést, ha a szerző részletesen ismerteti a nyugdíjreformok különféle diskurzusait, illetve ezek kritikáját. Mindazonáltal meggyőző a könyv a tekintetben, hogy a méltányossági szempontok elengedhetetlenek a nyugdíjrendszer működtetésében.

A nyugdíj mellett a másik elemzett közpolitikai terület a tartós ápolás-gondozás. A szerző e területen való elemzése, megállapításai kapcsán korábban már kibontakozott egy vita az *Esélyben*. Krémer meggyőzően érvel amellett, hogy e terület jelentősége önmagán túlmutató, szimbolikus jelentőséggel (is) bír, hiszen ez egyfajta „lakmuszpapírja” (99. o.) a társadalom és az idősök kapcsolatának. Az országok közti összehasonlítás kapcsán az adatok problémájára világít rá (mely fennáll akár az önbevalláson alapuló, akár a hivatalos regiszterekre támaszkodó felvételek kapcsán). Az OECD adataira, tanulmányaira támaszkodva elemzi e terület kulcsszereplőit, az érdekek és ellenérdekek rendszerét, illetve részben egymással szemben állítva a szociális és medikális szemlélet elterjedtségét. (A korábbi, hazai vitának épp ez volt az egyik sarkalatos pontja – lásd pl. Egervári

2013.) E rész zárásaként a Wilkinson–Pickett (2009) szerzőpárosra hivatkozva teszi fontos megállapítását: az idősök helyzete ott a legjobb, a várható élettartam ott a legmagasabb, ahol a legkisebbek az egyenlőtlenségek. (S e tekintetben szinte mindegy, hogy az egyenlőség a primer jövedelmek, vagy a jóléti újraelosztás révén jön létre.)

A globális trendek, elemzések, megállapítások után a könyvben Krémer a nyugdíj és a tartós ápolás-gondozás magyarországi helyzetének vizsgálja. A szerző maga deklarálja, hogy a nyugdíj kapcsán nem foglalkozik a magyarországi nyugdíjreformok vitáival, sem részletkérdésekkel, ugyanakkor rögzíti a rendszer nagymértékű politikai kitettségét. Helyettük a nyugdíjak egyenlőtlenségeit állítja figyelme középpontjába. Megállapítja, hogy a nyugdíjrendszer nyertesei a tovább dolgozó és tovább élő, magas jövedelmű személyek, míg az alacsony jövedelműek esetében alig vagy egyáltalán nem számíthatnak nyugdíjra. A magasabb jövedelműek viszont idővel egyre romló vásárlóértékű nyugdíjat kapnak, így tulajdonképpen mindenki elégedetlen a rendszerrel! Rövid kitérő erejéig rámutat a magyar jóléti támogatások sajátosságára: mindössze a teljes jövedelmi szerkezet 8 százalékát teszi az a társadalmi jövedelem, amely nem biztosítási elv, hanem valamilyen szociális szempontból kiindulva kerül kifizetésre. Mindez rendkívül fontos következményekre vezet: a szociális elven nyújtott támogatások összege olyan csekély, hogy a szegénység enyhítésére elenyésző, még ha minden egyéb elve megváltoztatható is lenne. A másik kézenfekvő megoldás a szegénység enyhítésére a nyugdíjrendszer szolidaritási elemének növelésében, a nyugdíjak igazságosabbá tételében keresendő.

A magyar tartós ápolási-gondozási szolgáltatórendszer vizsgálata során sok, korábban nem vizsgált, meg sem fogalmazott kérdést tár fel Krémer. Elemzését a GDP-arányos kiadási ráfordítások taglalása után a gondozási szükségletek becslésével folytatja. Adathiány miatt azonban spekulatívan, a halálozási adatokból von le következtetéseket, ehhez viszonyítva az ápoló-gondozó szolgáltatásokban ellátottak számát. A közkiadások és az ellátottak növekvő létszámából egyenesen adódik: stagnáló kiadások mellett nyújtottak több idő embernek szolgáltatást. Ez csak úgy lehetséges, ha mögötte minőségromlás vagy/és a magánfinanszírozás növekedése húzódik meg. Mindez a rendszer diszfunkcionalitásának kialakulásához, erősödéséhez is vezetett, hiszen – s emellett érvel meggyőzően a szerző – a számos problémával terhelt rendszer nem a szükségletek szerint, nem megfelelő keretek közt működik. Krémer provokatívan állítja, hogy a mostani mellébeszélés helyett tiszta beszéd és racionális megoldások kellenek! Jelen formájában a tartós ápolás-gondozás rendszerét alacsony színvonalúnak, drágának, rossz hatékonyságúnak, elavult eszközökkel szolgáltatónak tartja.

Könyve záró részében a következtetéseit fogalmazza meg a szerző. Maga is elismeri, hogy a szintézis nehéz feladat. Ugyanakkor számtalan olyan kérdést tett fel, problémára világított rá (új nézőpontból), amelyek előremutatóak. Sommás, a könyvben korábban elemzettek által csak részben alátámasztott megállapításokra jut: egyfelől (még mindig) nem értjük az idősödés jelenségét, másfelől

a közpolitikák valójában nincsenek tisztában azzal, hogy mit miért tesznek. Megállapítja, hogy régi sémákban, sztereotípiákban gondolkodnak. Véleményem szerint e helyütt is érdemes lett volna utalni a szociálpolitikai paradigmaváltás gondolatára, mely egybecseng ezzel.

Az idősödés egyenlőtlenségeinek magyarázatára – konklúzióként, magyarázatként – Krémer bevezeti az *életstátusz* fogalmát. Valójában nem adja meg ennek szabatos meghatározását. Egyfajta intuitív, heurisztikus közelítéssel próbálkozik, sokszor inkább – a tudományos érvelést kerülve – életképekre, példákra hagyatkozik.

Összességében Krémer Balázs könyve inspiráló, gondolatébresztő. A mű elsősorban az egyetemi oktatásban a közpolitikákkal, azon belül szociális kérdésekkel foglalkozó, mesterszakos hallgatóknak ajánlható, doktoranduszoknak kötelező, és a már végzett, gyakorló szakemberek is haszonnal forgathatják. Leginkább szemináriumi keretek közt megvitatható, megvitatandó kérdéseket, gondolatokat tartalmaz, gazdag statisztikai adatokra támaszkodva. A könyv végkicsengésében inkább pesszimista: nem tud, s sejtjük/tudjuk nem is lehet határozott, magabiztos, gyorsan ható megoldásokkal szolgálni. Ugyanakkor a(z örök) töprengés, a jelenségek, problémák megragadása, néven nevezése, a megközelítések, megoldások folyamatos (ön)vizsgálata közelebb visz valódi megoldásokhoz, a tiszta, egyértelmű beszédhez és cselekvéshez.

Irodalom

- Egervári, Ágnes (2013): Idősgondozás – kérdőjelek és felkiáltójelek. *Esély*, (24), 4, 107–118. http://esely.org/kiadvanyok/2013_4/egervari.pdf (utolsó letöltés: 2015. 11. 30.)
- Esping-Andersen, Gøsta (ed.) (2002): *Why we need a New Welfare State*. New York: Oxford University Press.
- European Commission (2015): *The 2015 Ageing Report*. Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013–2060). Brussels: European Commission. http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2015/pdf/ee3_en.pdf (utolsó letöltés: 2015. 11. 30.)
- Myles, John (2007): Új társadalmi szerződés az idősokkal? *Esély*, (18), 6, 3–45. http://www.esely.org/kiadvanyok/2007_6/MYLES.pdf (utolsó letöltés: 2015. 11. 30.)
- Therborn, Göran (2013): *The Killing Fields of Inequality*. Cambridge, UK: Polity Press.
- Wilkinson, Richard – Pickett, Kate (2009): *The Spirit Level: Why More Equal Societies Almost Always Do Better*. London: Allen Lane.